

Végpontok közt feszülő élet

Harkai Vass Éva: *Így éltünk*

A legújabb, vagyis a kilencvenes években jelentkező tendenciák a történet visszavételét eredményezték a magyar prózairodalom alakulásában. Ez a korábbi évtized történeffelbontó törekvéseivel, illetve a töredékessé váló elbeszélésmóddal szemben a történetmondás mentén formálódó szöveg jelenségét és létjogosultságát vezette be irodalmunkba újfent. Úgy látszik, mindezek a törekvések a gyermekkori visszaemlékezés, az önéletrajz és a családtörténet témájában lettek leginkább termékeny talajra, legalábbis ezt mutatja több, az elmúlt néhány évben napvilágot látott kiadvány. Harkai Vass Éva *Így éltünk* című könyve is ebbe a sorba, illetve típusba helyezhető, ahova *Apró István* nemzedéktörténete (*Regénybrikett*, 1993), *Balázs Attila* telepi történetei (*Én már nem utazom Argentínába*, 1995), és *Németh István* családtörténete (*Háziojtár*, 1996) tartozik, több más mű mellett. Itt kell megemlítenünk azt az analógiát is, amely Harkai prózairói attitűdje és Garaczi László szemlélete között áll fenn, és amely sajátosság mindkettejük esetében az ironikus önszemlélet, a saját történettel szembeni távolságtartás jelenségét viszi szövegükbe: Harkai vizsgált művébe, illetve Garaczi *Mintha élnél* (1995) című önéletrajzi tartalmú regényébe.

Élete és pályája alakulásának hálóját saját születésének körülményeitől gyermekei születésének pillanatáig vonja ki. Szövegét az ironikus attitűd mellett főleg a regény műfaji kereteinek felbontása, a hagyományos önéletrajzírás formai és tartalmi törvényszerűségeinek áthágása emeli ki az emlékező próza, a nosztalgikus felidézés szokványosságából. Vagyis élete történetének elmondása (a történet, a story középpontba helyezése) közben Harkai a kilépés és szembefordulás folytonos szándékát érvényesíti, latolgatja vagy sejteti. Élete és pályája alakulásának folytonosságából részleteket, töredékeket ragad ki, az ironikus elbeszélésmód és rajz eszközeivel jeleníti meg őket, miközben a lázadás, a lázadó átértékelés hangjai hatják át szövegét. Maga adott nevet e szövegtípusnak: *revoltpróza*.

Szövegszekvenciái, amelyek leginkább a naplószerű bejegyzés, a jegyzet formáját és tartalmi sajátosságait idézik, a születés és halál, tehát az emberélet két végpontja közötti felület kiemelkedő fordulatai köré rendeződnek. Saját fogantatásának és születésének körülményei, a kisgyermekkor meghatározó fontosságú történései (a családi kötelek és szeretet mibenlétének megértése és átélése, a vele járó kisebb-nagyobb csalódások, a haláltudat kialakulásának apró, majd nyilvánvaló jelei, az önszemlélet és önértékelés megfogalmazódása a gyermeki tudatban, gyermekbetegségek és bajok, óvoda, iskola, kirándulások, nyaralások, ünnepek, serdülők, családi konfliktusok, tanulás), a felnőtté válás momentumai, az első munkahelyhez fűződő ilyen-olyan élmények, a közeli családtagok elvesztésének döbbenete és még sok más esemény, élmény és érzés képezi azt a gazdag tárházat, amely itt a megélt és egy adott pillanatban (az író életében ez a gyermeki születését követő időszak) összegezett életet jelent. A napló- illetve a feljegyzésszerűség és Harkai tömör, lényeges és tényeket kimondó, nominalitást előtérbe helyező stílusa a regény dokumentumjellegét erősíti, ugyanakkor a szöveg magmájából előtörő jelek az elhallgatott személyesség és közvetlen átéltség, a történésekkel való azonosulás megnyilvánulásai. Tehát az epikus szándék mögött erőteljes líraiság munkálkodik: az elbeszélt történetnek létezik egy belső, lelki dimenziója, tudati lecsapódása.

A burkolt líraiság, a személyességtől való eltávolodás határozott jelének számít Harkai prózájában a többes szám első személyű beszédmód következetes alkalmazása (a „mi ilyenek vagyunk”-féle megszólalásmód) és egyfajta fölöttes látásmód, a történetekre felülről letekintő, szemlélődő szereplői pozíció megteremtése (ő pedig nem mást, mint Isten, aki „szakállát simogatva trónolt a mennyezet alatt” és mindig „újabb eshetőségeken törte okos fejét”).

Az elbeszélés tere és dinamikája a gyermekkor időszakának megjelenítésekora a legátfogóbb és legrészletezőbb, míg a későbbi életszakaszok történéseinek és élményeinek taglalása rövidebb, néhány tény, (meg)ézés és emlék felvillantására szorítkozik, ami a történetmondás felgyorsulását eredményezi. Mintha az író az elbeszélésmóddal is a (bele)születés és a kora gyermekkor determinatív jellegét éreztetné. „Nyarak, ősök, telek” múlásában és folytonosságában bontakoznak ki előttünk a gyermekkor meghatározó élményei. „Isten ... újabb eshetőségeken törve okos fejét”, csipőficamot, „dögnehéz” gipszpakolást fundált ki, pártülések szabályozta „eszmei neveltetésünk” láttán pedig „inkognitóban, elfordítja okos fejét”. Különösen hangsúlyos a tél mint elmúlás-jelenség képzelet-felszabadító szerepe e történetben: „De most tél, fehér titokzatos. Az egymásra hányt hókupacoktól a túloldal gyalogosainak csak a fejét látjuk. Sorban billegő kalapok. A hó, mint tollpárna, körülöttünk. Mély álmok s képzelet.” A nyár élményeihez ugyanakkor a zsúfoltság és a (kisvárosi) mozdulatlanság érzete és emléke párosul. Más fragmentumokban fényképek elevenednek meg előttünk, az elmúlt évek, nyarak, ősök, telek váltakozásában telő gyermeklét kiszakított pillanatai, olyanok is, amelyek tudattalanok maradtak, s olyanok is, amelyek elraktározódtak: utazások alkalmával készült pillanatképek és születésnap csoporképek. Gyermekkora meghatározó momentumaiként regisztrálja és bontja ki előttünk az író a szülőktől való kényszerű elszigeteltség megrázkódtatásait: anya betegség miatti több hónapos távollétét és a belőle fakadó kiszolgáltatottság, magány érzetét, apa kórházi tartózkodását és a hozzá vezető látogatások borzongató lenyomatát a gyermeki tudatban, később pedig a felnőtt emlékeinek tárházában: „Az iskolában naponta tapasztaljuk a tanítónők sajnálkozó tekintetét, zavar bennünket a részvétük.” Másutt: „emelygünk a furcsa kórházzsagtól. Apa hangja, mintha egy kút mélyéről beszélne. Szédülünk, sápadtak vagyunk...” A gyermek- és ifjúkor szélesen áradó, feltoluló emlékeinek egy hirtelen vágással vet véget az elbeszélő. Apa halálának döbbenetes kijózanító képe következik, amely egyúttal két világ, gyermek- és felnőttkor, múlt és jelen határsávja is a történetben: „Az olló beleszaladt a képbe. A terebélyes hársat törzsestül, koronástul hosszában kettészelte. Levágta a ház sarkát, belenyírt az alig elkészült járdába, s a hibiszkuszszövényből is lekanyarított egy darabot. A fénykép részei idővel elkallódtak. Visszaállíthatatlan összkép. Darabokban az őszi délelőtt.” Majd néhány kép és emlék a felnőttkor szférájából: diplomálás, első munkahely, az évtized virágnyelve (a szocialista világrend utolsó rezdülétei ezek), végeláthatatlan és haszontalan konferenciák kora, éveken át lemásolt ülésanyagok sora egy szakfordítói iroda falai között. A történet mind töredékesebbé válik, végül átmegy egy „régii július” ihlette versbe, leplezetlen lírába. Epilógusában egy „más” élet és világ kezdetéről ad számot az elbeszélő, amikor gyermekei születésének történetét mondja el; ezzel zárja saját élete ekképp összegezhető történetét.

Az *Így éltünk*ben kibontakozó élettörténet, Harkai Vass Éva önéletrajzának elsődleges tere a család, benne a különböző kötelek, rokoni viszonyok és érzelmek sokszínűségével. Anya alakja mellett „Juliusunk”, a dédanya rajza válik különösen élessé és erőteljessé, velük szemben a „tipikus Dohonyi lány” nagymama jelent ellenpólust, ellenpéldát. A családi léttéren túl egy kisváros, „kimeríthetetlen” lehetőségei tűnnek fel: épületeivel és intézményeivel (amelyek a múlt évekkal ugyancsak veszítenek patináságukból, jelentőségükből), vasárnapi délelőttjeivel, pletykáival és pusmogásaival együtt természetesen. A család és a város terén kívülre, csak áttételesen, apró jelzések által irányítja figyelmünket az elbeszélő. Például apa, amikor az egyetemi város kórházában tartózkodik, mellékesen jegyzi meg, miszerint „volt itt valamilyen egyetemista lázadás”, másutt arról szerzünk tudomást, hogy az egykori tengerparti nyaralások színhelye illetve emléke „egy furcsa nyárban a Dalmácia nevű hajón ... átúszik egy másik, idegen világba”, a

túlbugzó, idegen átírású névelő kérdő titkár nő pedig bizonyos történések után elsőként „iszkol el” az országból. Ezek a momentumok az önéletrajztól független tér és idő alakulására, történéseire utalnak. A kerettörténetként funkcionáló prologus és epilógus közé sűrítődő, hatvankét fragmentumos önéletrajz így válik korrajzzá, dokumentummá is.

Harkai Vass Éva prózája a konkrét dolgok, tények világából kiindulva, majd kilépve nyit előttünk – a képzelet és átélés szintjén – tag szellemi horizontokat. A személyest és önérdékűt alakítja ezáltal általánossá, közérdekűvé, bizonyos értelemben mindannyiunk történelmévé. (*Forum*, 1997)

Bence Erika

Mese az erőszak és rágalom ellen

Patai József: A középső kapu

„És előttem felillant fehér falum és gyermekkorom emléke. Amikor a Talmud nemcsak tanulás volt, hanem szórakozás, játék, tündérbirodalom, mesevilág, élet. A zsidó gyermekek életét akartam megírni, aki a Talmud levegőjében nevelkedik” – írja regénye 1927-es bevezetőjében Patai József, a méltán elhíresült költő és műfordító, akinek a háború kirobbanásakor nemcsak a patai mesevilágtól, de a magyar nyelv biztosította szellemi hazától is búcsút kellett vennie, hogy ősei földjére térjen, meneküljön vissza. A *középső kapu* nem is akármilyen rabbinikus műveltséggel és lírai szemérmességgel megírt regény, amely méltán számíthat még ma is érdeklődésünkre, zsidókéra és nem-zsidókéra egyaránt, hiszen a mesterségbeli tisztességgel és nagy nyelvi fegyelemmel frott mű olyan világot tár elénk, mely mára már nyomaiban is alig lelhető fel mifelénk, holott Antwerpen vagy Basel, Párizs vagy München utcáit járva, az ember útját gyakorta keresztezik azok a „kaftános-pájeszes csodarabbik”, akik Patai meséjét benépesítik.

Patai József meseszövege során a vérbeli mesemondóktól öröklött kiapasztathatlan kedvel és bölcs megfontoltsággal araszolva, a Gyöngyös környéki „tájhaza”, a pataiak és szücsiek falusi világát hol humoros, hol komor képekben elénk idézve regél az emlékezetből feltámasztott gyermekkor tündérbirodalmáról. Bár az általa festett „tájhaza” nem olyan életesen és részletekbe menően tárja elénk a gyöngyösi szőlőlugasokat és parasztportákat, vásárokat és ünnepeket, erdészeket és szatócsokat, mint mondjuk Jean-Richar Bloch az „... és társá”-ban az elzászi vagy normandiai gyarakat, viskókat, textilműködéseket és Simlereket, mégsem érzünk csalódást, mert az író kárpótol bennünket azért, hogy legalább annyi figyelmet szentel a Talmud-iskola s a lélek színpadán történtek leírásának, mint a tájfestésnek.

A *középső kapu* egyébként is azt a még háborítatlannak tűnő és csodákkal övezett életszakaszt eleveníti meg, amelyről egy helyütt ekként vall: „szinte éreztük, hogy a csodák tündöklő aranylánca fogja körül mindazt, amit mi, zsidó gyerekek zsidó ősökről, zsidó hősookról, zsidó nagykőről, zsidó ünnepekről, zsidó imákról tudunk...”. S a történelem sodrásának alászállva arra az időre réved vissza, amikor gyermekként egyszer csak ráébredt, hogy az eladdig egymástól elszigetelten, önmagába zártan létező két világ, a hétköznapjait élő falusiak élete és az érinthetetlennek tűnő otthon, a csoda bűvkörébe vont zsinagóga között nem pusztán annyi „átjárás” van, amennyit a szülői szatócsbolt küszöbén tolvajokra „felügyelő” kisfiú érzékel.

A Talmud-szövegek és a rabbi tanításai nyomán a szemünk láttára tágul ki a kisfiú optikája, s akárha nagyítót kapott volna ajándékba, odahajol minden újonnan fölfedezett jelenséghez, hogy tüzetesen szemügyre vegye és elraktározza elméjébe, egy-egy okító célzatú megjegyzéssel egyetemben. Jelenség-katalogizálása során egyre világosabban látja, hogy a kölcsönös gyanakvás és közös nyomorúság, az időnkénti együttörvendezés és szüntelenül lélekbe fészkelő gond hol egymáshoz hajlítja a keresztényeket és zsidókat, hol szétugrasztja őket, hol elmélyíti egymásra utaltságuk tudatát, hol pedig fellávázik az évezredek átöklésének indulata, s egymásra fenekednek, mintha a „Izrael” utáni sóvárgás nem volna mindkét fél óhaja. Elveszítik burokból zártágát és biztosnak hitt hídfőállásait. Az új és még újabb felfedezései cseppet sem nyugtatják meg, miként a létezés egésze sem megnyugtató. A szentként tisztelt Reb Azriel éppúgy kigúnyolható és megkövezhető, akár egy koldus, s a messzi földről érkezett szüretelő vendégmunkás éppoly bölcs lehet, akár a rabbi; a szorgos szatócs-zsidó éppúgy versenytársa hitsorsosának, akár a gyöngyösi boltos, s a „semmit sem megtartó” erdész is Isten népéhez tartozik. A héderben, a zsidó iskolában tanultak felborítják az érinthetetlennek vélt logikus rendet, melyet az eladdig hallott mesék és a szív pillanatnyi illetve szüntelenül változó vonzásai-taszításai alapoztak meg, s a Talmud szövegei egy másfajta logikára épített rend tiszteletére „tanítják a zsidó gyermeket az emberi egyenlőség eszméjére”.

Patai József regényében nem követi a „héderben” olvasott Talmud szerkesztésmódját, mely „átugrál egyik tárgyról a másikra, a másiktól a harmadikra, ahogy éppen véletlenül szóba került; ha aztán elmondotta mindenről mondandóját, hirtelen visszatér az eredeti tárgyhöz, és minden átmenet és bevezetés nélkül folytatja ott, ahol abbahagyta”. A gyermekkor ósvadonából kiválaszt egyetlen évet, a hat évesen rendszeresen héderbe járó s a „Talmud magánjogi hármaskönyvének” második kötetével ismerkedés izgalmától, csodájától fellelkesült, a környező világot a frissen elmébe vésett intelmek és Reb Solem útmutatásai fényében szemlélő gyermek betűvetéssel s olvasással ismerkedésének évét, egyik peszách ünneptől a másikig. S a létre rácsodálkozás első éve, attól az egyelőre inkább csak mesebeli királyfíság tudatával delejező felismeréstől, hogy „Izrael gyermekei mind királyfiak”, a fölfiáns-olvasáson, a szülői szatócsboltból cukorcsenésen, a mindennapi csodákon, a „semmit sem megtartó” asszimiláltak boldogságán és a falubeli rituális fürdőépítésen át a másság tudatosulásáig, éppoly ráérős nyugalommal, csöndes hömpölygéssel folyik le előttünk, mint a keskeny medrében a patai patakvíz. Igaz, akár Mikszáth mágiikus írásában, *A bágyi csodában*, időnként visszafelé is tud fordulni a patak, de ez olyasféle csoda, mely évszázadonként ha egyszer ismétlődik meg, s amelyről a legöregebb bölcs-cadikok tudnak csak mesélni a tátott szájjal hallgató gyermekeknek. De Patai elemi erővel és fokozott reménységgel hisz a csodában, a gyilkos indulat és gyűlölet visszafordíthatóságában, máskülönben miért is fogna hozzá az íráshoz és az óhitűek életének a bemutatásához.

Patai „tájhaza” festése közben nem használ lángoló koloratúrát, mint Chagall vagy Van Gogh, hogy a felfokozott vagy éppen lélekbe visszafójtott érzelmek szenvedélyes zúzásáról, magmaforthyogásáról, máskor pedig megdermedéséről, jegecedéséről tanúskodjon. A törvények adta lehetőség és évszázadokon át beidegzett előítéletek féltelenesége okán nekibátorodva gyalázkodók és „védekezés vívópengéit” széttörők rágalmi ellenében sem szór haragos átkokat és istenítéleteket. Noha a „szerezd felebarátodat, mint tenmagadat” intelmeiről megfélemedeztetet főnyesen kioktathatná, vagy Ábrahámmra hivatkozva törvényt ülhetne felettük, mégsem teszi. Patai József nem a megtértek, vezeklők kiválasztottság-tudatából és fellegjárásából ítélkezik a balga egy napelők felett, bölcsen látja ugyanis, hogy a „jámborak” madárperspektívájából túlonlú profánnak tűnik az egész élet, a maga kudarcainál és pillanatnyi örömeivel, áldásaival és átkaival egyetemben, úgyhogy olykor alig is merészelnék vele Isten színe elé állni másként, mint félelemmel és reszketéssel; s még csak nem is az erkölcsprédikátorok magabiztosságával prófétál, mert hiszen tudatában van annak, hogy a

kikezhetően erkölcsűek és példamutatón erényesek fölénye olykor az elhallgatni vágyott vagy leltárba sem vett bűnökről való megfélemlésként nyugszik. Patai a bármely pillanatban esedékes szigorú önvizsgálatra és szüntelen lélekfaggatásra készenlét okán zárkózik el az ítélkezéstől, a viszontbírálat és perlekedés lelket emésztő procedurájától, amely egyébként is csak parázs lenne a fel-felizzó tűzre, s azzal a kockázattal is járna, hogy a méltatlanok nyelvén kellene szólnia.

E regénynek, melynek finoman szőtt szövetén csak olykor-olykor út át szívbemarkolóan a két világháború közötti kor valójában alig is számba vehető méltánytalansága és megaláztatása, az elfogultság és elfogódottság nélküli múltidézésben és a szülőföldről tett vallomástétel személyességében rejlik a legfőbb varázsereje. No és persze ami ennél is fontosabb, a „mese” hitele a mesélő zavarba ejtő etikus alapállásában érhető tetten; igen, abban az évtizedek megérlette bölcs kiegyensúlyozottságban, olykor sietősen és átgondolatlanul kimondott ítéletektől tartózkodásban, az élénk tárt Talmud-szövegek mindenki számára egyetemes érvényűvé tételében, s nem utolsó sorban a narratív hangvétel modorosságától és kimódoltságától mentességben, abban a nyelvi fegyelmeztségben és puritánság ellenére is briliáns stílusban, amely együtt és egyszerre adja e regény zamatát és élvülhetetlenségét, amely hét évtizeddel azután, hogy a szerkesztők leemelték a könyvtári polcra és leverték róla a port, megkophatatlanságáról árulkodik.

Noha bizonyára akad olyan olvasója, aki épp visszafogottságáért és lírai hangvételéért magasztalja el a szerzőt, mondván, az az iszonytató ár, melyet a holocaust révén fizetett a zsidóság a tanulásért, arra figyelmeztet, hogy a vádakra és rágalmakra legalább oly határozottsággal kell válaszolni, s az írástudóknak legalább oly összefogásról és „igazságért” kiállni tudásról kell tanúbizonyságot tennie, mint arra a Dreyfus-pör idején a francia művészek, politikusok s civilek egy része mutatott példát. Mégsem árt észbe venni, hogy az úri párbaj törvénye szerint (szó)asszóból kizárt Patai kénytelen volt a maga idején belátni, hogy a sértésekért még elégtételt venni sincs joga, hiszen „párbajképtelen” lévén sem a segéd-, sem a fegyver-, sem a pástválasztás joga nem adatott meg neki, csak és kizárólagosan a szegény és annak elviselése maradt számára. S bár a korban nem számított ritkaságnak, hogy hasonlóan képtelen helyzetben egy-egy sértett méregbe mártott „pennájával” vágott vissza az alantas lelkületű rágalmazónak. Patai mégsem ezt az eljárást választotta, mivel „meséjének” a valódi tétje ennél sokkal elementárisabb és „léte-vágóbb”, egy különös vallási hagyományaihoz ragaszkodó, ismeretlen szertartásaival, szokásaival, beszédmódjával és kultúrájával hol félelmet, gyanakvást, bizalmatlanságot keltő, hol a nemtelen gúnyok és a kisemmizettek, megnyomorítottak szociális feszültségét levezető politikai frázisok céltáblájává vált ortodox-zsidók létjogának az elfogadtatása volt.

Pataiban, az „erőszak és rágalom” ellen írandó s kordokumentumként is szolgáló „meséjéhez” kezdéskor nyilván felmerült a kétely: lehet-e bármily üdvözítő hitet és eszmét úgy elfogadtatni valakivel, hogy mondandónk mögött harag és bosszú, gyűlölet és vádaskodás rejtezik? Hogy a másikat, az én hitemet egyáltalán, vagy alig ismerőt, olykor gyökereiben megtagadót lépten-nyomon bűneire és korlátoltságára figyelmeztetem? Hogy az általam képviselt értékeket szüntelenül fölébe igyekszem emelni a másikkal s ezáltal megkérdőjelesem, lefokozom az általa üdvözítőnek és megbecsülendőnek vélteket? A kételyre és aggályra nem lehetett kétséges a válasz. Patai sem orvul indított oldalvágásokat nem eszközölt, sem az öntömjénezés csábító vágyának nem engedett egyetlen pillantra sem; saját hitsorosait nem igyekezett szebbnek, erkölcsileg nemesebbnek láttatni annál, mint amilyenek, miként saját ellenségeit sem méretezte nagyobbra és ellenszenvesebbre a valóságosnál, ahogy az igazi meseírók szokták alkalmazni ezt a túlzást, a pogány mítoszok gonosz szörnyetegeit idézve.

Egyébként a regényíró által felidézett gyermeknek éppúgy zsigerekig ható meglepetésként hatott az, hogy „a parasztyerek nemcsak engemet csúfolnak, hanem a » kalapos kis kisasszonyt« is, s hogy a » Zsidó, bilidő« kezdetű népdal nemcsak az én hosszú *huncutkámnak* szól, ahogyan a falubeliek a tincseket, a pajeszt nevezték, hanem Ilonka rövid szoknyácskájának és fürtös fejcskájának is”, miként az is, hogy „a nagy szakállú Reb Josének, a cadiknak a fia és a borotvált erdésznek, a » posé« -nak a leánya egyformán lenézett, egyformán megcsúfolt két zsidó gyerek...”. Aligha csodálni való hát, hogy Patai, aki a Talmud-szövegek értelmezésében elmélyült kisgyermek éppen csak bimbózó szociális érzékenységét felidézve, bizonyos mértékben érzelmes, de sosem érzélgős, a szív húrjain játszó, de nem az olcsó szentimentalizmus, az én meghitt búvkörébe csalogató „alanyi” hangot ütött meg.

Ennek a fajta szív húrjain hol kiegyensúlyozottabban, hol merészebben játszó hangvételnek régi hagyományai vannak, s nemcsak a zsidó irodalomban. Aki a mesélésnek ezt a közvetlenebb és személyesebb fajtáját választja, nyilván azért teszi, mert tartózkodni szándékozik az „épületes” eszmék és hitelvek időnként rigorózus, időnként kedvet lohasztó hatásától, amely prédikációs jellege folytán amúgy is szétfeszíti a „mese” kereteit, s afféle traktátussá szikárodik. Feltehetőleg Patai Józsefnek sem egyfajta traktátus vagy káté írása volt a célja. Sokkal inkább azt tűzte ki maga elé, hogy a vádaskodók acsarkodásával szemben részvételet és megértést, létezésé érintetlenségéhez és tündérbirodalma megőrzéséhez való jogát eszközölje ki a jobb érzésű olvasókból. Azokból, akiket nem fertőzött meg teljesen az antiszemita ideológia; s akiről azt feltételezte, hogy az ortodox-lét kulisszája mögé pillantva, képesek a színpadok mögött meglátni a saját portájukról is ismerős emberi érzelmeket, erőfeszítéseket, gondokat és reményeket, s nem keresnek sötét titkokat és gonosz szellemeket, ahogy a vérvádak kiagyalója sugalmazták számukra.

Patai József a lírai ihletettséggel emlékezést választja az „önleplezésre” és ortodox-lét feltárására irányuló írói alapállásként, éppúgy, mint a combray-i Léonie tánti házában átélt élményeket felidéző Proust, vagy a görög földről Párizsba került, s egyedül önmagával, a tükörben megpillantott „Albert-mással” beszélgető-pajtáskodó kisfiúból lett író, akit Albert Cohennek hívnak, s akinek zsidó-létére és kitagadottságára ébredése legalább oly tanulságos, mint a Tóra elé járulók névsorában megemlített „József”-é. A magyar olvasónak sajnos aligha lehet alkalma elmélyült párhuzamot vonni Albert Cohen és Patai József írásai és hangvétele között (hacsak nem lapozza fel a *Múlt és Jövő*ben megjelent Cohen-fordításokat*); pedig az „öregsége korában” gyűlöletes szegénységre, az oly annyira imádott franciák árulására, a Mama korai s tudatlan-lélekből megannyi sebet ütő halálára, a helyét nem leelő apára visszarévedő Cohen és a zsidótörvények bevezetése előtt rabbinikus éleslátással vést sejtő Patai „mesélése” között megannyi híd feszül, amelyen mi olvasók, egyik műből a másikba hatolhatunk be.

A feltűnő hasonlóságok és eltérések számbavételekor persze azt is meg kell említenünk a történelmi hűség kedvéért, hogy Albert Cohen három évtizeddel a haláltáborok felszabadítása után vetette papírra gyermekkorai szívszorító emlékeit, s egy bűntudattól valamennyire átitatott társadalmi közegben egészen másként szólhatott a történelmi múltrol, az asszimiláció gyökértelenséghez és önazonosság veszteséghez vezető keserves tapasztalatáról, a polgárosodás iszonyatos áráról (melyekről a fiatalabb író nemzedék egyik markáns képviselője, Finkielkraut vallott bölcsen), mint Patai József, aki egyszerre érzékelte a keresztények idegenkedését és a „semmit sem megtartók” hitárulását, amely, mondjuk ki bátran, együtt gyöngítette a másság megőrzésének pozícióit és az évezredek Messias-váras reményességét.

A középső kapu újbóli közkinccsé tétele a szerkesztők éleslátását dicséri. Én magam, kálvinista lévén, nem is látom más okát az újrakiadásnak, minthogy a szerkesztők az életünkől kikopni látszó hagyományok megmentésére, tisztelésére és a finkielkraut-i asszimiláció-értelmezés újra-gondolására sarkantyúznak mindahányunkat. (*Múlt és Jövő Lap- és könyvkiadó, 1997*)

Kozma Dezső:
Erdélyi utakon

Régi kolozsvári arcok

Több mint negyedszázada jelennek meg Kozma Dezső különféle dolgozatai – többnyire a 19. század második felének irodalmáról – amelynek 1980-ban egyetemi tankönyvét is elkészítette. (Ez utóbbinak méltó „anyaországi” visszhangja elmaradt.) Noha kismonográfiát szentelt Krúdnyak (1981), Mikszáthnak (1977), szívéhez legközelebb azok állnak, akik a századvégen – századfordulón felvirágoztatták Kolozsvár meg Erdély hírlapírását, novellisztikáját. A szerző Peteleit megrajzoló 1969-es tanulmányában a következő felsorolásra bukkanunk a kincses város akkori jelességeiről: Bartha Miklós, Bede Jób, Bródy Sándor, Ferenczy Zoltán, Gyalui Farkas, Kovács Dezső, Malonyay Dezső, Sebesi Samu, Thury Zoltán. Ne feledjük, ezek legtöbbje tanítványa, esetleg barátja vagy vitatkozó pályatársa az 1880-1891 között Kolozsvárott szerkesztő, munkálkodó Peteleinek.

Az *Erdélyi utakon* anyagában jelentősen kibővült a fenti „írói reszpublika” névsora. Egyrészt jóval korábbra kerültek az időhatárok, mivel a kötet Brassai Sámuel mellett Gyulaival, Keménnyel, Mikó Imrével indul, másrészt nemcsak az irodalom és publicisztika művelői kaptak belépőjegyet. A filológusokon, nyelvészeken (pl. Bálint Gábor, Finály Henrik, Meltzl Hugó) kívül pedagógiai professzort (Felméri László) éppúgy lelhetünk benne, mint színházi rendezőt, nagyműveltségű színészt (Janovics Jenő, E. Kovács Gyula), vagy éppen városi főépítést (Pákei Lajos), meg úttörő jelentőségű fényképészt (Veress Ferenc). Azt is meg kell említenünk, hogy nemcsak a „város”, esetleg Erdély szülőttei kerülnek bemutatásra, hanem olyanok is, akik máshonnet jöttek és pályájukon csupán hosszabb-rövidebb állomást alkotott Erdély akkori szellemi fővárosa (pl. Bródy Sándor, Janovics Jenő, Török Gyula).

A szerző igyekezett elkerülni a (néha mégis fenyegető) lexikonszerűséget, általában a Szamos-parti esztendőket állította rövid arcképei középpontjába. A kevésbé bonyolult lelkű, mindennapibb személyek földidézésében szívesen nyúlt az adomák után (Bede és Sebesi Jób), a nagyobbak pályának merész ívét a híres íróársak egy-egy verssorával, esszé-citátumával érzékelteti olykor. Így Mikó Imréről Tompát, Török Gyuláról Krúdyt szólaltatja meg. A könnyedebb, olvasmányosabb megformálásnak azonban nem kellene tisztázatlan szerkesztési elvekkel, válogatási szempontokkal együttjárnia! Mert bizony erről is szót kell ejtenünk. Ha a kis kötet felöleli az ébredő reformkort, akkor Újfalvi Sándor és Szentiváni Mihály mellől nem hiányozhat Bölöni Farkas, Kriza János. Ha pedig Szabó Dezsővel zárul sor, akkor érthetetlen például Áprily Lajos kihagyása! A könyv fölépítése látszólag az időrendet követi. Mégis az elején az 1826-os születésű Gyulai megelőzi a tizenkét évvel idősebb Keményt, sőt Újfalvi Sándort (1792), aki akár az apja is lehetett volna. És ami még kirívóbb: Újfalvi továbbá Brassai Sámuel (1797 vagy 1800) közrefogják az unokájuknak tekinthető (1851-es) Indali Gyulát.

A portrék lezárásában Kozma Dezső gyakran felhívja a figyelmet egy-egy író kéziratot hagyatékára, annak családtagjától származó kiadatlan életrajzára (55). A szerző munkájának legszebb jutalma az lehet, ha javaslatainak legalább egy részét megfogadja az utókor. (*Erdélyi Gondolat*, 1997)

Nagy Miklós